

**SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF
INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE (IN THE EXAMPLE OF
AN AXIOLOGICAL APPROACH TO SHASHMAQOM)**

Kirgizov Imyamin

Associate Professor at Fergana State University,
kirgizovimyamin@gmail.com 90 230 70 98.

Kirgizov Ikbalzhon

Lecturer at Fergana State University.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11407960>

ARTICLE INFO

Received: 23th May 2024

Accepted: 30th May 2024

Online: 31th May 2024

KEYWORDS

*Intangible cultural heritage,
axiological approach,
potential, status,
classification, conceptual,
natural, handasa, adad,
applied music.*

ABSTRACT

The article describes the scientific-theoretical foundations of intangible cultural heritage as an example of an axiological approach to shashmaqom. The musical views of Abu Nasr Farabi and the scholars of the East are studied from a socio-philosophical point of view.

**НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НЕМАТЕРИАЛЬНОГО
КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ (НА ПРИМЕРЕ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО
ПОДХОДА К ШАШМАКОМУ)**

Киргизов Имямин

Доцент Ферганского государственного университета,
kyrgizovimyamin@gmail.com 90 230 70 98.

Кыргызов Икбалжон

Преподаватель Ферганского государственного университета
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11407960>

ARTICLE INFO

Received: 23th May 2024

Accepted: 30th May 2024

Online: 31th May 2024

KEYWORDS

*Нематериальное
культурное наследие,
аксиологический подход,
потенциал, статус,
классификация,
концептуальное,
природное, хандаса, адад,
прикладная музыка.*

ABSTRACT

В статье описаны научно-теоретические основы нематериального культурного наследия на примере аксиологического подхода к шашмакому. Музыкальные взгляды Абу Насра Фараби и учёных Востока изучаются с социально-философской точки зрения.

**NOMODDIY MADANIY MEROSNING ILMIY- NAZARIY ASOSLARI
(SHASHMAQOMGA AKSIOLOGIK YONDASHUV MISOLIDA)**

Qirg'izov Imyamin

Farg'ona davlat universiteti dotsenti,
qirgizovimyamin@gmail.com 90 230 70 98.

Qirg'izov Iqboljon

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11407960>

ARTICLE INFO

Received: 23th May 2024

Accepted: 30th May 2024

Online: 31th May 2024

KEYWORDS

Nomoddiy madaniy meros, aksiologik yondashuv, salohiyat, maqom, tasnifot, mutaorifiy, tabiiy, handasa, adad, amaliy musiqa.

ABSTRACT

Maqolada nomoddiy madaniy merosning ilmiy-nazariy asoslari shashmaqomga aksiologik yondashuv misolida yoritiladi. Abu Nasr Forobiy va Sharq allomalarining musiqiy qarashlari ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tadqiq etiladi.

Kirish. Asrlar davomida shakllangan mumtoz maqom majmualari o'zbek musiqasining ilmiy-nazariy va amaliy asosi sifatida yashab kelmoqda hamda allomalar bunyod etgan risolalarning ilmiy salohiyati bugungi kunda ham jahon xalqlarini hayratga solmoqda.

Shashmaqom 2003 yilda YUNESKOning "Insoniyatning og'zaki va nomoddiy merosi durdonalari ro'yxati"ga (O'zbekiston va Tojikistonning taqdimiga ko'ra) kiritildi. 2003 yilda "Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish" Xalqaro Konvensiyasi qabul qilinishi munosabati bilan u yangidan tuzilgan "Nomoddiy madaniy merosning Rerezentativ ro'yxati"ga o'tkazildi¹.

Demak, O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, «Agar biz asl, haqiqiy san'atni bilmoqchi, o'rganmoqchi bo'lsak, avvalo mumtoz maqom san'atini bilishimiz, o'rganishimiz kerak. Agar biz san'atni, madaniyatni ko'tarmoqchi bo'lsak, avvalo mumtoz maqom san'atini ko'tarishimiz kerak. Maqom ohanglari, maqom ruhi va falsafasi har bir inson qalbidan, avvalo, unib-o'sib kelayotgan yosh avlodimizning ongi va yuragidan chuqur joy olishi uchun bor imkoniyatlarimizni safarbar etishimiz zarur»².

Chunki, maqom yo'llarining kuy, vazn va shakl asoslarining puxta ishlanganligi diqqatga sazovordir. Vaholanki, ular muayyan musiqiy asar (tasnifot-kompozitsiya) sifatida qachonlardir va qaysidir yetuk musanniflar (kompozitor so'zining ma'nodoshi) tomonidan yaratilgan, albatta. Shu bois bu meros o'zining yuksak badiiy hamda ijtimoiy ahamiyati tufayli avloddan-avlodga o'tib, umumxalq mulki va ma'naviy ozuqasiga- nomoddiy madaniy merosga aylanib ketgan.

So'nggi paytlarda musiqiy istilohda merosimizning izchil ravishda mo'tabar odatga aylangan mazkur qatlamini mutaorif (urf etilgan) deyishlik odatga aylandi. Zero, mumtoz musiqaga mutaoriflik nisbatini berilishi qadimiydir. Forobiy "Katta musiqa kitobi"ning kirish

¹O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. O'.Toshmatov. O'zbekiston nomoddiy madaniy merosi (*darslik*)2 023 yil.

2..Prezident Shavkat Mirziyoev Shahrisabzda Xalqaro maqom san'ati anjumani ochilish marosimida ishtirok etib, nutqidan <https://www.gazeta.uz/uz/2018/09/07/nutq/>.

qismida musiqiy asarlarning eshituvchilar orasida qaror topishida ma'rifiy urf-odatlarining ahamiyatini alohida qayd etadi. Odat tarzida shakllanadigan nafs (his-tuyg'ular) va uning go'zal suvrat (shakl)laridan biri bo'lmish musiqiy va malaka (san'at)larni Forobiy "amaliy musiqiy san'at" deydi. "Ravshan bo'ladiki, nomoddiy madaniy merosning ilmiy- nazariy asoslari urfdagi [mutaorifiy] ilmlaridan, ba'zisi esa tabiiy [fizika, akustika] fanidan, ba'zisi esa handasa [geometriya] san'atidan, ba'zisi adad [arifmetika] va ba'zisi amaliy musiqa san'atidan olingandir."³.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot uslublari.

Forobiyda musiqiy tushunchasi ikki jihatga ajratilib, biri g'oya siyg'asi (ya'ni, ichki ma'no-mazmuni), ikkinchisi ado-ijro shakli deyiladi. Birinchisi, sozandaning ongida sodir bo'ladigan g'oya hay'atini (shaklini) nazarda tutadi. Ikkinchisi – ado hay'ati, bugungi til bilan aytganda tashqi shakli, ya'ni ijro demakdir. Ijro Forobiy nazarida musiqiy voqe'lik ikki xil, sun'iy va tabiiy tarzda bo'lishi mumkin. Tabiiysi – inson ovozi va uning eng mukammal ijro vositasi hisoblanadi. Sun'iysi – inson ovozigacha taqlid tarzida yaratilgan cholg'u asboblari deb bilingan. Bugun barhaet cholg'u sozlarimizni, bu ilmiy g'oyaning amaldagi isboti deyishimiz mumkin. Darhaqiqat, bizning tanbur-dutorlarimiz, nayu g'ijjaklarimiz, qo'shnayu qo'sh bo'lamonlarimiz misolida, bu ustuvor fikr naqadar haetiy ekanligiga ishonch hosil qilish qiyin emas.

Nomoddiy madaniy merosni o'rganishda ilmiy bilishning boshqa usullari bilan birga aksiologik yondashuv ham katta ahamiyat kasb etadi. Nomoddiy madaniy merosda olam, undagi narsa, voqea, hodisa va boshqalar qadriyatlarining inson ongida aks etishi, qadriyatni anglashning reallikka mos kelish qonunlari, daraja va imkoniyatlari, uning mezonlarini aniklash nixoyatda muhimdir.

Bu yondashuv XIX asrning 2-yarmi va XX- asrda mustakil ilmiy fan sifatida shakllangan qadriyatlar falsafiy nazariyasiga asoslanadi.

Qadriyatlarni anglash, o'rganishda hissiy va aqliy bilishning uyg'unligi, hukm, xulosalarning tushuncha, atama va belgilarni umumlashtirishi, tabiiy va ijtimoiy voqelikdagi aksiologik jarayonlarni taxlil qilish, ularga tayanib amaliy faoliyat yuritish bir-biri bilan bog'lik uzviy jarayonni anglatadi.

Nomoddiy madaniy merosga aksiologik yondashilganida voqea va jarayonlar orasidagi o'zaro bog'liqlik, tarixiy aloqadorlik, sabab va oqibat bog'lanishining ifodasi bo'lgan uzluksizlikka ahamiyat ortadi. Bunday yondashuv qadriyatlarga, ular bilan bog'liq jarayonlarga nisbatan qo'llanilganida yaxshi ilmiy va amaliy natija beradi. Bunda qadriyatlar tartibsiz namoyon bo'ladigan va bir-biri bilan bog'lanmagan ijtimoiy hodisalar sifatida emas, balki u yoki bu davr, ijtimoiy sub'ektlar va boshqalar bilan bog'langan aksiologik tizimlar hamda ularning elementlari sifatida namoyop buladi. Qadriyatlarga bunday yondashishda ijtimoiy fanlarning yutuqlari, tarix, etnografiya, demografiya va sotsiologik tadqiqotlarning natijalariga tayanish qo'l keladi.

Demak, nomoddiy madaniy merosni o'rganish va reallikning qonuniyatlarini tavsiflashda aksiologik yondashuvning uyg'unligi, zarur bo'lganida ulardan foydalanishda kompleks munosabat lozim.

³.Zokirjon Oripov. X-XV asrlar markaziy osiyo musiqa manbashunosligi.Toshkent- 2017.

Maqom janrining paydo bo'lishi musiqada maqom deganda kuy tovush qatorlarining alohida musiqa asari bochqichlari – parda tizimlari (lad birliklari) lad tizimlari, alohida musiqa asari (cholg'u èki ashula); musiqa turi (janri) – cholg'u va ashula asarlarini bir.

Olingan natijalar va ularning muhokamasi.

XI-XIII asrlardan boshlab, to XVII asrgacha Yaqin va O'rta Sharqda Duvozdaxmaqom - 12 maqom turkumi keng tarqalib, musiqa amaliètida qo'llanib keldi. Ushbu turkumga-Ushshoq (oshiqlar), Rost (to'g'ri, mos kelish), Navo (kuy, ohang), Busalik (atoqli ot-Abu Solihning olingan), Hijoz (past tekislik), Husayniy (kishi nomi), Isfahon (shaharga nisbatan), Zirafkant èki Kuchak (pastga sakrash, tushish va to'shak), Rahoviy (Rum shaharlaridan biri), Zangula (qo'ng'iroq, zang), Iroq (mamlakat nomiga nisbatan), Buzurg (katta, ulug') kabi maqomlar, shuningdek, oltita ovoza (avaza, maqomlarga javob yoki nazira tarzida ishlatilgan, masalan, Navro'z, Shahnoz va boshqalar) va 24 sho'balar (maqomlarining shahobchalari, ular orasida Dugoh, Segoh, Chorgoh, panjigoh, Uzzol, Muhayyar Sabo va boshqalar.)da ilmiy-nazariy asos tarzida ite'molda bo'lgan.

XVIII asrda Buxoroda yangi turkum – Shashmaqom uzul kesil shakllandi. XIX asrda Xorazm maqomlari|| turkumi va Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari vujudga keldi. Keyinchalik Shashmaqom|| va boshqa turkumlar asosida maqom asarlarining yangi uslublari va ko'rinishlari zamonaviy talqinda rivoj oldi. Umumiy tuzulishi va turkumlarga bo'linishi, nomlanishi jihatidan Buxoro va Xorazm maqomlari bir-biriga yaqin turadi. Farg'ona-Toshkent maqomlarining ikki yo'nalishi orasida ham uzviy aloqalar mavjud. Og'zaki tarzda tarqalib kelaètgan maqomlar XIX asrning 80 yillarida yozib olindi. Xorazm maqomlari|| turkumi, Dutor maqom turkumlari Komil Devoniy Xorazmiy tomonidan ixtiro etilgan tanburga moslangan o'n sakkiz chiziqli Tanbur chizig'ilari notatsiyasi orqali yozib olinib, maqomlarni o'rganishda qimmatli manba sifatida qo'llanib keldi. Maqomchilik san'ati qonunlarini sharhlash, asoslash, musiqa nazariyasi va amaliyotiga oid masalalar IX asrdan boshlab musiqiy risolalarda o'z aksini topdi.

Maqomlarning nazariy masalalari, mahalliy-lokal uslublari va o'zaro mintaqaviy munosabatlari, Shashmaqom, Xorazm maqomlari, Farg'ona-Toshkent maqomlari ichki qonuniyatlari (kuy, lad, ritm, shakl, usul va x.k) va ijrochilik uslublari uslublari ilmiy kitoblar va maqomlarda qayd etildi. Mustaqillik davri maqomchilar san'atida, uni ilmiy-nazariy va amaliy o'zlashtirilishiga e'tibor yana kuchaydi.

Musiqiy merosimizning ilmiy tafakkur asoslari nazariy yo'nalishlar ustida izlanishlar olib borgan Abu Nasr al-Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Safiuddin Urmaviy, Abdulqodir Marog'iy, Abdurahmon Jomiy, Najmiddin Kavkabiy, Darvishali Changiy va boshqa qator mualliflarning èzgan ilmiy risolalarida musiqa madaniyatining qaysi jabhalariga ko'proq ahamiyat berilganligi va bu mualliflar yashagan davrdagi tarixiy shart-sharoitlar to'g'risida fikr yuritildi. Uyg'onish davridan to xonliklar zamonigacha yashab ijod qilgan allomalarning musiqa borasida yaratgan ilmiy risolalari bizgacha yetib kelgan.

IX asrning ikkinchi yarmida Movarounnaxr va Xurosonda ilm-fan, madaniyat va san'atning rivojlanishida bir qator olimlar o'zlarining ilmiy asarlari bilan jahonga mashhur bo'ldilar. Ular Al-Forobiy, Ibn Sino, Urmaviy, Abdulqodir Marog'iy va boshqalar edi. O'rta asrlarda musiqashunoslik riyoziyot (matematika) ilmining bir qismi hisoblangan bo'lib, yetuk

olimlar shu uslubda musiqa nazarini ham tahlil qilishga intilganlar. Forobiy ham yetuk olim sifatida ushbu ishga qoʻl urgan yirik olimlardan biridir.

Sharq olamida Forobiydan keyin musiqa ilmi va sozshunoslik sohalarida qalam tebratgan yirik allomalaridan biri Abdulqodir Marogʻiydir. Marogʻiy asarlari orasida musiqiyning ilmiy va amaliy asoslari hamda sozshunoslikka oid risolalarning eng eʼtiborlisi Maqasid-ul alhon (kuydan maqsadlar) asari hisoblanadi. Bu asarda cholgʻu asboblari doir maxsus bob mavjud va unda Sharq xalqlarining (ahli Ajam nazarda tutiladi) mumtoz musiqasida eʼtibor topgan 44 ta soz haqida muzokaralar yuritiladi. Forobiy va Marogʻiyning cholgʻushunoslik taʼlimotining bugungi kunda Sharq (Ajam) xalqlarida isteʼmol qilinadigan musiqiy asboblari 48 bilan qiyoslashda, birinchi navbatda, mazkur olimlarning nazariy qarashlari, tushuncha va iboralar tizimidan xabar topish taqozo etiladi.

Kavkabiyning bizgacha ikkita musiqiy risolasi yetib kelgan. Birinchisi nasrda bayon etilgan ilmiy-nazariy yoʻnalishdagi asar. Unda ilmiy advor taʼlimoti Buxoro shart-sharoitidan kelib chiqqan shaklda bayon etilgan. Ikkinchisi ham aslida ilmiy risola. Lekin, u sheʼriy tilda tuzilgan. Zero, ilmiy maʼlumotlarni nazmda izhor etish odati oldin ham boʻlgan. Najmiddin Kavkabiyning Risolai musiqiy asari kirish, oʻn ikki maqom (yaʼni fasl) va xotima qismlaridan iborat. Kirishda xush sado va xayrli ohang Allohning neʼmati ekanligi bayon etiladi.

Xulosa va takliflar.

Oʻzbek xalqining nomoddiy madaniy merosi Shashmaqomning ilmiy-nazariy asoslarini oʻrganar ekanmiz matn va ohang negizidagi qadriyatlar, qonun va kategoriyalar tadqiqotning ilmiy yoʻnalishi boʻlib xizmat qiladi. Bu borada «Nasrullovi» – komil insonga muhabbati talqini maʼnosida taraluvchi aytim yoʻli orqali Alisher Navoiyning sheʼriyat olamidagi har bir misrada ilohiy maʼno va ohang lazzatini his etishni taklif qilamiz.

Gʻazal – tabiatan nomoddiy ilmiy-nazariy jihatdan latif va nozik maʼnoli janr boʻlganligi sababli uni kuyga solib ijro etgan hofizlar gʻazaldagi mayinlik hamda nafis ohangdorlikni taʼmin etar ekanlar, bu jihat kuylovchi va tinglovchi badiiy didini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, oʻzbek milliy maqom sanʼati asosida kuyga solingan betakror asarlar inson ruhidagi ilohiy kayfiyat ifodasi sifatida maʼnaviy poklik va faollik omili boʻlib, soz va ovozda tarannum etilgan goʻzallikdan bahramand boʻlish madaniyatini shakllantiradi. Ularni chuqurroq oʻrganish – ajdodlar maʼnaviy olamini teran anglashga, avlodlar tarbiyasida qoʻllash esa millat hayoti va mamoti masalasini hal etishga, targʻib etish – jamiyat maʼnaviy mafkurasini shakllantirishga xizmat qiladi.

References:

1. Oʻzbekiston respublikasi oliy taʼlim, fan va innovatsiyalar vazirligi. OʻToshmatov. Oʻzbekiston nomoddiy madaniy merosi (*darslik*)2 023 yil.
2. Prezident Shavkat Mirziyoyev Shahrisabzda Xalqaro maqom sanʼati anjumani ochilish marosimidagi nutqi. <https://www.gazeta.uz>
3. Zokirjon Oripov. X-XV asrlar markaziy osiyo musiqa manbashunosligi. Toshkent- 2017. IN
4. Navoiy gʻazaliyoti talqinlari. Toʻplam. Tuzuvchi: Nusratulla Jumaxoʻja. T.: "OʻZBEKISTON" NMIU, 2018.

5. Rustamov A. Xazoyin ul-maoniyning fotihasi. Navoiy g'azaliyoti talqinlari to'plami. "O'ZBEKISTON" NMIU. 2018. – 12-bet.
6. Komilov N., va boshqalar. Badiiy adabiyotda tasavvuf timsollari. Toshkent Davlat Sharqshunoslik instituti. 2010 y. 57-bet.
7. Акмалжон Нормухамматович Султонов МУСИҚА ТАЪЛИМИДА ЯНГИЧА ЁНДАШУВ // Pedagogikada ilmiy izlanishlar. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/musi-a-talimida-yangicha-yondashuv> (дата обращения: 16.04.2024).
8. A. Sultonov. (2023). INNOVATION TA'LIM SHAROITIDA MUSIQIY IDROKGA TA'SIR QILUVCHI TALABA YOSHLAR TENDENTSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI. *Amerika gumanitar va ijtimoiy Fanlar bo'yicha tadqiqotlar jurnali*, 11, 232-237. Olingan <https://www.americanjournal.org/index.php/ajrhss/article/view/746>
9. Kirgizov, I., Kirgizov, I., Najmetdinova, M., & Atabayeva, S. (2022, February). THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF MUSIC CULTURE. In *Archive of Conferences* (pp. 57-60).
10. Kirgizov, I., Imyaminovich, K. I., Nurmammedjanov, A., Sotvoldievich, S. B., Mamasodikovna, N. M., & Juraevna, A. S. (2021). The Pleasure of Singing, Listening and Understanding Navoi. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 2410-2413.